

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ МЕМОРІАЛУ КОШОВОМУ ОТАМАНУ ІВАНУ СІРКУ

Т. О. Черановська

Анотація. У статті розкриваються етапи спорудження меморіального комплексу на похованні козацького отамана Івана Сірка, аналізуються художні особливості ансамблю. Встановлені прізвища скульпторів і майстрів, причетних до появи меморіалу на кожному з етапів його історії.

Ключові слова: меморіальний комплекс, портретне погруддя, художні особливості ансамблю.

Козаччина – одна з найлегендарніших сторінок історії українського народу. Козацький дух є компонентом національної ідентичності чи не кожного українця. У часи запорозького козацтва центром військово-політичних баталій, місцем розташування п'яти Запорозьких Січей була територія сучасної Нікопольщини. Поблизу села Капулівки Нікопольського району Дніпропетровської області була розташована Чортомлицька Січ (1652–1709). Тут є могила кошового отамана Запорозької Січі Івана Дмитровича Сірка, ім'я якого ще за життя було овіяне легендами, а після смерті, ось уже впродовж трьохсот років, у народній уяві обростає фантастичними сюжетами. Іван Сірко походив, ймовірно, з української православної шляхти [6, с. 19]. Місцем народження І. Сірка сучасні українські історики називають село Мурафу на Вінниччині, яке у XVII ст. було сотенним містом Брацлавського полку.

Зовнішній вигляд І. Сірка та його характер суперечать стереотипним уявленням, які склалися в художній літературі: кошовий отаман мав зріст трохи вище середнього, правильні риси обличчя. Польський король Ян Собеський, коли був ще головнокомандувачем військ Речі Посполитої, зустрівся із Сірком у Брацлаві 1671 р. і писав тоді у своєму листі: «Сірко чоловік дуже тихий, поступливий, лицарський і, здається, дуже зичливий, має велике довір'я у козацькому війську» [8, с. 335]. Джерела засвідчують, що славнозвісний кошовий був глибоко релігійною людиною, аскетом, майже зовсім не вживав алкогольних напоїв, відзначався силою, почуттям власної гідності, воїнською доблестю і високими моральними якостями, хоча щодо ворогів і зрадників вважався суворим і навіть жорстоким [4, с. 145]. В особі І. Сірка втілювалися найхарактерніші риси тих, хто іменував себе запорозькими козаками, славними низовими лицарями. Тому запорожці вісім років поспіль обирали його своїм кошовим отаманом, хоча сам І. Сірко і не завжди прагнув цього.

За відомостями Д. Яворницького, І. Сірко вперше виступив на історичну арену у званні полковника й кошового отамана запорозьких козаків, і відтоді впродовж 26 років, від 1654 р. до 1680 р. був провідником козацтва [4, с. 167]. Дослідник історії українського козацтва і визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. В. Голобуцький зазначає: «Сірко у принципових питаннях завжди керувався ідеєю незалежності України» [3, с. 97].

Помер легендарний кошовий Іван Сірко 1 серпня 1680 р. у себе на пасіці в селі Грушівка на Дніпропетровщині. Козацький літописець Самійло Величко, сучасник кошового отамана, так описує похорон Івана Сірка: «того ж літа, 1 серпня, преставився від цього життя у своїй пасіці Грушовці, похворівши певний час, славний кошовий отаман Іван Сірко. Його припроваджено водою до Запорозької Січі і чесно поховано всім низовим Запорозьким військом у полі за Січчю... знаменито 2 серпня з превеликою гарматною й мушкетною стрільбою і з великим жалем всього низового війська... Поховавши ж його, як вище казав, з жалем, висипали над ним значну могилу і поставили на ній кам'яного хреста із належним написом його імені й справ» [8, с. 357].

У 1709 р., руйнуючи Чортомлицьку Січ, російські військові загони осквернили козацькі могили, знищили і кам'яний хрест, який був на могилі кошового. Лише 25 років потому, повернувшись на свої займища, запорожці відновили давнє кладовище, а замість хреста на могилі отамана встановили камінь з написом: на пам'ятнику помилково було вказано дату смерті Івана Сірка – 4 травня 1680 р. Цей камінь зберігся до наших днів.

Наприкінці XIX ст. Д. Яворницький відвідав місця колишніх козацьких поселень, зокрема село Капулівка, де і знаходилась могила І. Сірка. Поховання було розміщене на городі селянина Миколи Олексійовича Мазая і було невеликим земляним пагорбом з кам'яною плитою на під-

ставці, на якій з обох боків були зроблені написи. Цю земельну ділянку з могилою Івана Сірка Д. Яворницький придбав для музею імені О. Поля як одне із заповідних місць, пов'язаних з історією України. Отже, могилу охороняв сам учений [4].

За радянських часів місцева влада впродовж десятиліть ставилася до могили отамана з цілковитою байдужістю та недбалістю. Ще до Другої світової війни археологи неодноразово клопоталися щодо впорядкування пам'ятного місця, але їх спроби виявилися безрезультатними: «У 1939 р. тодішній голова Нікопольського райвиконкому вважав, що І. Сірко – “петлюривець”. Отже, і до могили “ворога” радянської влади, як заявляв він, слід ставитися негативно» [8, с. 358].

У 1951 р. експедиція під головуванням наукового співробітника Інституту археології Ф. Б. Копилова провела розкопки Чортомлицької Січі, досліджуючи території проживання козаків, які мали бути затоплені водами майбутнього Каховського водосховища. У її роботі також брала участь видатна дослідниця історії українського козацтва Олена Апанович. На той час ще залишилася невелика територія колишньої Чортомлицької Січі, частина передмістя і залишки кладовища із занедбаною могилою І. Сірка. Звернення учасників експедиції до місцевої влади щодо необхідності догляду за могилою не дало результату [4].

Ставлення до могили Івана Сірка почало змінюватися тільки після початку у 1954 р. пропагандистської компанії із святкування «300-річчя возз'єднання України з Росією». Влітку 1954 р. біля могили кошового отамана місцева влада встановила гранітний обеліск, куди було вмонтовано мармурову дошку з написом: «На цій місцевості знаходилась Запорізька Січ, яка була центром Запорізького козацтва і відіграла прогресивну роль в історії українського народу». Згодом на обеліск було встановлено чавунне погруддя отамана Івана Сірка, створене дніпропетровськими скульпторами Олександром Ситником, Анатолієм Біликом, Семеном Духовенком [4]. Портрети Івана Сірка не збереглися, тож митці взяли за основу зображення отамана на відомій картині І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові».

Постановою Уряду України від 21 липня 1965 р. могилу кошового отамана було взято на Державний облік і під охорону держави як пам'ятку історії республіканського значення. Біля могили встановлено чавунну плиту з написом про те, що могила Івана Сірка перебуває під охороною держави.

У середині 60-х рр. ХХ ст. виникла небезпека повного зруйнування могили: Каховське водосховище підмивало берег, з'явилося кілька ярів, глинистий ґрунт легко сповзав. Громадськість і науковці закликали врятувати поховання. Після двох років листування та переговорів між установами всіх бюрократичних рівнів було прийнято рішення про необхідність термінового перенесення праху Івана Сірка в інше місце [6, с. 34]. Таким місцем мав стати острів Хортиця, де створювали історико-меморіальний музей-заповідник відповідно до постанови Ради Міністрів Української РСР від 18 вересня 1965 р. Передбачалося до меморіального комплексу включити «пантеон кошових отаманів», для цього перенести на Хортицю прах Івана Сірка, останнього кошового отамана Нової (Підпільненської) Запорозької Січі Петра Калнишевського, кошового отамана Азовського козацького війська Йосипа Гладкого. Однак створення планованого «пантеону кошових отаманів» зіткнулося з труднощами.

Внаслідок розливу Каховського водосховища у листопаді 1967 р. прах Івана Сірка перепоховали у цьому ж селі Капулівка, але на кургані Сторожова могила, який був вище за попереднє місце поховання. Під час перепоховання був вилучений череп кошового отамана, який повернули до могили лише у серпні 2000 р. [4].

Сьогодні композиція меморіального комплексу, присвяченого І. Сіркові, розташована на високому пагорбі біля села Капулівка і асоціюється з козацькими могилами. На його вершині – постамент простих кубічних форм з погруддям отамана. Скульптор В. Шкода за основу свого твору взяв портрет І. Сірка з реконструкції Т. Лебединської. У цьому погрудді скульптор уникає зовнішніх прийомів героїзації. Лише енергійний поворот голови вносить у композицію твору динаміку, посилюючи вольові риси героя-лицаря. Але характеристика образу отамана тут значно ширша. Скульптор трактує образ І. Сірка через призму історії, уникає оповідальності, відкладаючи все другорядне. Тут І. Сірко – не тільки воїн, який не програв жодної битви, а й політичний діяч, котрий залишив яскравий слід в історії України та Європи.

У композицію меморіалу включено і перший пам'ятник І. Сіркові, встановлений запорожцями. Кам'яна плита підковоподібної форми погано збереглася, проте можна розібрати написи на обох сторонах пам'ятки. На одному з боків вирізьблено православний рівнораменний хрест, кінці якого завершуються трилисниками. Такий хрест символізує Трійцю. Також він використовується для позначення Воскресіння Христового. Над хрестом висічені букви «ІНЦІЙ» – Ісус Назарей Цар Юдейський. По боках вертикальної гілки хреста букви «ІС ХС» – Ісус Христос. Під горизонтальною гілкою слово «НІКА», що означає перемогу Христа над смертю. У нижній частині плити вирізьблено спис, довгу тростину й букви К П П Т Р, що, очевидно, є символами списа Лонгіна. Подібну іконографію можна бачити на українських іконах і фресках із зображенням сцени розп'яття. На другому боці плити ще можна прочитати напис, який у перекладі на сучасну українську мову означає: «Року Божого 1680 мая 4 представився раб Божий Іоан Сірко Дмитрович отаман кошовий війська запорізького...» [8, с. 341].

Капулівський меморіал – не єдине місце пам'яті про І. Сірка. Присвячені йому пам'ятники, погруддя є в Дніпрі, Покрові, Меремі, Харкові та інших містах. Наявність постаті кошового отамана у просторах пам'яті має важливе значення не лише для збереження історії України, а й для розвитку національної самоідентичності, усвідомлення сучасниками зв'язку з героїчним козацьким минулим нашої держави.

Abstract. The article reveals the stages of the construction of the memorial complex for the burial of the Cossack chieftain Ivan Sirko, and analyzes the artistic features of the ensemble. The names of the sculptors and craftsmen involved in the appearance of the memorial at each stage of its history have been established.

Keywords: memorial complex, portrait bust, artistic features of the ensemble.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. Дніпро, 1991. 335 с.
2. Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
3. Голобуцький В. Запорізьке козацтво. Київ: Вища школа, 1994. 539 с.
4. Герей В. Іван Сірко: таємниці могили. *На скрижальях*. URL: https://na-skryzhalyah.blogspot.com/2021/03/blog-post_27.html
5. Збірник козацьких літописів: Густинський літопис, Літопис Самійла Величка, Літопис Граб'янки / упоряд. та пер. В. Кречотень, В. Шевчук, Р. Іванченко. Дніпро, 2006. 974 с.
6. Мицик Ю. Іван Сірко – національний герой українського народу. *500-річчя Запорозької Січі: Історія запорізького козацтва: сучасний стан та проблеми дослідження*. Дніпропетровськ: Промінь, 1990. С. 17–29.
7. Мицик Ю., Плохій С., Стороженко І. Як козаки воювали: історичні розповіді про запорізьких козаків. Дніпропетровськ: Промінь, 1990. 302 с.
8. Серета Н. «Тут похований кошовий отаман Іван Сірко» (історія створення меморіалу). *Вісник Львівської академії мистецтв*. Львів, 2013. Вип. 23. С. 335–343. URL: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/23/36.PDF](https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/23/36.PDF)
9. Яворницький Д. І. Іван Дмитрович Сірко, славний кошовий отаман війська, запорозьких низових козаків / пер. з рос. В. Л. Чуйка. Дніпропетровськ: Промінь, 1990. 190 с.
10. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. Київ: Наукова думка, 1990. 560 с.

УДК 94: 327:[339.9 + 341.24]:341.3(477)

ПІДТРИМАННЯ МИРУ І БЕЗПЕКИ У СТРАТЕГІЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ В ІСТОРІЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

В. І. Яремчук, К. І. Мєлєксєєв

Анотація. У статті автором розглянуто, як участь у миротворчих операціях вкладалась у стратегію Збройних Сил України протягом 1991–2014 рр. та якими були наслідки виділених на ЗСУ фінансових засобів й інтелектуального потенціалу щодо формування стратегії. Визначено ключові операції з підтримання миру та безпеки різних періодів і позиції українських військових щодо можливостей здійснення подібних операцій.

Ключові слова: безпека, воєнна історія, історія України, миротворчі.

Період розвитку Збройних Сил України (ЗСУ) з 1991 до 2014 року включав в себе ряд важливих етапів та особливостей. Основні події та тенденції, що відбувалися протягом цього періоду,